

Reinterpretacja perykopy o synach Bożych i córkach ludzkich (Rdz 6,1-4) w Księdze Czuwających (1 Hen 6-7)

Streszczenie: Artykuł prezentuje reinterpretację Rdz 6,1-4 w Księdze Henocha. Opisuje ona obszernie kontekst niemoralnego postępowania ludzkości, potraktowany bardzo syntetycznie w Rdz 6,1-4. Jednocześnie uzupełnia informacje dotyczące gigantów, które nie zostały opisane w Biblii. Zło, którego się dopuścili, oraz fizyczna wielkość gigantów stanowią uzasadnienie podjęcia przez Boga decyzji o zesłaniu na świat potopu (Rdz 6,5-7). Niniejszy artykuł to analiza Rdz 6,1-4 biorąca pod uwagę treści zawarte w Księdze Henocha oraz Księdze Gigantów.

Słowa kluczowe: Księga Rodzaju, Księga Henocha, Księga Gigantów

Reinterpretation of the Pericope about Sons of God and Daughters of Men (Genesis 6:1-4) in the Book of the Watchers (1 Hen 6-7)

Abstract: The article presents a reinterpretation of Genesis 6:1-4 in the Book of Enoch. The book of Enoch broadly describes the context of the immoral conduct of mankind, which is treated in very summary fashion in Genesis 6:1-4. It supplements information about giants not found in the Bible. The evil they committed and their sheer physical size provide the justification for God's decision to send a flood on the world (Genesis 6:5-7). In the analysis of Genesis 6:1-4, the article takes into account the contents of the Book of Enoch and the Book of Giants.

Keywords: Genesis, The Book of Enoch, The Book of Giants

Wprowadzenie

W kapłańskim opisie stworzenia świata (Rdz 1,1-2,4) autor natchniony siedmiokrotnie podkreśla, że wszystko, co stworzył Bóg, było dobre (*tôb*) (Elliger i Rudolph 1997). Jednak kolejne rozdziały Rdz opisują nie tylko, jak wypełnia się Boże błogosławieństwo, a potomstwo Adama i Ewy zaludnia ziemię, ale również rozprzestrzenianie się na świecie grzechu. Skala zła systematycznie narastała. Najpierw nastąpiło przekroczenie Bożego nakazu przez pierwszych ludzi (Rdz 3,1-24), następnie zabicie Abła przez Kaina (Rdz 4,1-16) i wzięcie sobie za żony córek ludzkich przez boskich synów (Rdz 6,1-4).

Zło, którego dopuścili się ludzie i synowie Boga, jest tak duże, że Bóg postanowił zniszczyć wszystko (Sacchi 1981, 442-443). Zasadniczo Rdz 6,5-8 uważa się za prolog do opisu potopu, jednak G.J. Wenham twierdzi, że jest to perykopa nie tylko wprowadzająca w dalszy ciąg historii, ale jednocześnie podsumowująca grzechy opisane w Rdz 6,1-4 (Wenham 1998, 143). Zło wynikające z wzięcia przez synów Boga kobiet za żony i dalsze konsekwencje ich relacji opisuje również tekst pozakanoniczny znajdujący się 1 Hen - Księga Czuwających (1 Hen 6-36; Black 1970, 19-44). Tekst całego apokryfu, który zachował się w języku etiopskim, a fragmenty po grecku i aramejsku, opisuje grzech upadłych aniołów z większymi szczegółami niż Biblia (Charles i Oesterley 1917, 17-18). Jednocześnie tekst datowany przez J. Milika na II wiek przed Chr. zupełnie pomija słowa Boga, który postanowił, że Jego duch nie może pozostawać w człowieku na zawsze (Rdz 6,3; Collins 1998, 47). Współczesne badania pokazują, że opis ten mógł powstać wcześniej niż zakładał J. Milik – nawet w IV w. przed Chr. (Jędrzejewski 1997, 96).

Tekst Księgi Czuwających parafrazuje, uzupełnia i reinterpretuje Rdz 6,1-4. Jak uważa G. Nickelsburg, dzieje się tak dlatego, że Pismo Święte jedynie informuje o fakcie grzechu i zła, ale go nie komentuje oraz nie opisuje w pełni skutków, które wynikły z tych wydarzeń. Drugim powodem jest chęć „osadzenia” wydarzeń opisanych w Rdz 6,1-4 w konkretnym czasie i przestrzeni (Nickelsburg 2001, 17). Dzięki temu Księga Czuwających staje się tekstem, który pozwala nam lepiej zrozumieć jeden z najtrudniejszych fragmentów ST. Jednocześnie należy zauważyć, że zainteresowanie grzechami wynikającymi z relacji aniołów z ludźmi w 1 Hen jest tak duże, że jej autor nie skupia się na grzechu Adama i Ewy oraz Kaina.

Odkrycia w Qumran, gdzie znaleziono pięć rękopisów Księgi Czuwających – 4Q201; 4Q202; 4Q204; 4Q205; 4Q206 oraz badania J. Milika potwierdziły, że treść tekstu aramejskiego pokrywa się ze znanymi wcześniej etiopskimi i greckimi. Warto nadmienić, że podania znalezione w bibliotece wspólnoty znad Morza Martwego zostały wydane przez H. Drawnela (2019). Nieustanie kwestią otwartą pozostaje zależność między tymi podaniami (Muchowski 2000, 296). Niniejsza praca ma na celu pokazanie podobieństw i różnic, jakie występują między tekstem Biblii a Księgą Czuwających. Omawiając Księgę Czuwających będą posługiwał się greckim tekstem (za Black 1970). Jego powstanie datuje się na VI-IX w. po Chr., odkryty został w 1887 roku w Akhmim (Egipt) - P. Cair. 10759.

1. Okoliczności upadku aniołów

1 Hen obszernie podejmuje temat upadłych aniołów, jednak aluzje do tego motywu pojawiają się również w innych żydowskich pismach (Isaac 1983, 9). Księga Jubileuszów opisuje ukaranie upadłych aniołów i wytracenie ich potomstwa (Jub 5,3-11). Dokument Damascęński pokazuje historię „czuwających” jako przestrożę dla ludzi, którzy chcą wypełnić wolę Bożą (CD 2,14-3,13; 4Q266). Tekst 4Q181 przytacza historię upadłych aniołów, którzy przekazali niegodziwość wszystkim ludziom.

Wersety 1 Hen 6,1 i Rdz 6,1 są bardzo podobne. Biblia mówi o zaludnianiu ziemi. Człowiek w ten sposób wypełnia nakaz dany przez Boga (Rdz 1,28). Werset ten podkreśla jednocześnie ścisłą relację między człowiekiem (*'ādām*) a ziemią (*'ādāmāh*) (Wenham 1998, 138-139). Jego zależność od ziemi ma duże znaczenie. Zarówno Rdz jak i 1 Hen podkreślają rozdział między ludźmi mieszkającymi na ziemi, a synami Boga – reprezentantami nieba. Tekst 1 Hen nie ukazuje tej relacji człowieka do ziemi, zarazem bardzo mocno skupia się na podkreślaniu pięknego wyglądu kobiet, które na niej mieszkały. Hebrajskie słowo opisujące piękny wygląd (*tôb*) kobiet zostało oddane aż przez dwa greckie słowa. *Kalos* pokrywa pole semantyczne znaczenia hebrajskiego *tôb*, ponieważ oznacza zarówno „piękny” jak i „dobry”. Natomiast słowo *hōraios* oznacza „dojrzałość” oraz „właściwy czas lub moment na coś” (Rdz 2,9 LXX; 1 Hen 24,5). W odniesieniu do osób oznacza „dojrzałość” w sensie fizycznym; „gotowość do podjęcia małżeństwa oraz współżycia”; oraz „piękno” (Mt 23,27; Dz 3,2.10). Werset ten koncentruje się na kobietach zamieszkujących ziemię i stanowi antytezę poprzedniego rozdziału, gdzie autor skupił się na męskich potomkach Adama (Rdz 5,1-32). W tekstach z Qumran (4Q202 1 ii 1) zachował się jedynie pierwszy wyraz tego zdania (*whww'*) i jego znaczenie pokrywa się zarówno z Biblią, jak i z analizowanym tekstem greckim. Powtórzenie miało na celu podkreślenie cech kobiet i ukazanie powodu zainteresowania się nimi przez aniołów.

Tekst Biblii mówi, że synowie Boga zobaczyli piękno „córek ludzkich”. Istotnym problemem, który się tu pojawia, jest pytanie o to, kogo autor nazywa i określa tytułem *b^enê-hā'ēlōhīm*. Zasadniczo używając tego terminu Księga Rodzaju ma na myśli synów jakiegoś człowieka (Rdz 7,13; 9,18; 10,20; 10,22). G. Wenham wymienia trzy najczęstsze interpretacje tych słów – (1) boskie istoty (aniołowie, demony, duchy); (2) wielcy ludzie (królowie, władcy); (3) ludzie pobożni (Wenham 1998, 139-141). Utożsamienie „synów Boga” z aniołami występuje w najstarszych tekstach i opowiada się z nim m. in. Filon z Aleksandrii (Gig. 6), autor Księgi Jubileuszów (Jub 5,1), Józef Flawiusz (Ant 1,31); Tertulian (*De virg.* 7; Tertullian 1885, 31-32). Pogląd, według którego mowa tu o wyjątkowych lub bardzo ważnych osobach – królach i władcach, wynikał z przeświadczenia, iż aniołowie nie mogli współżyć z kobietami. Za taką interpretacją opowiadał się m. in. P.S. Alexander i D.J.A. Clines (Alexander 1972, 60-71; Clines 1979, 33-46). Trzecia grupa egzegetów uważa, że mowa tutaj o ludziach pobożnych – potomkach Seta, w przeciwieństwie

do bezbożnych potomków Kaina. Przedstawicielem tej grupy egzegetów jest L. Eslinger (1979, 65-73). Najwłaściwszym rozumieniem tego tekstu jest uznanie w *b'nê-hā'ēlōhîm* aniołów. Jako argument można podać odniesienie takiego samego zwrotu w Ps 29,1 i Hi 1,6 do istot niebiańskich. Wydaje się również bardzo mało prawdopodobne, by w ten sposób autor Księgi Rodzaju chciał opisać mężczyzn. Natomiast utożsamienie „synów bożych” z królami lub władcami jest wynikiem żydowskiej egzegezy z II w po Chr., ponieważ rabini nie mogli zgodzić się na pojawienie się takich treści w Torze. Z czasem teoria ta zyskała wielu zwolenników wśród egzegetów chrześcijańskich. Gdybyśmy w synach Boga uznali królów, władców lub pobożnych ludzi, rodzi się istotne pytanie o powód, dla którego Bóg miałby widzieć wciąż szerczącą się niegodziwość człowieka. Współżycie między ludźmi nie było bowiem sprzeciwieniem się woli Boga, ale wypełnieniem Jego nakazu (Rdz 1,28). Według G. Wenhmana jest to najstarsza tradycja interpretacji tego tekstu. Również obecnie opowiada się za nią największa część egzegetów (Wenham 1998, 139-141). 1 Hen nazywa ich aniołami (*angeloi*) - synami nieba (*hyioi uranu*). Widać tu zmianę względem Rdz – usunięto odniesienie grzeszących istot do Boga. Stwierdzenie „synowie nieba” pojawia się w Księdze Czuwających trzykrotnie (1 Hen 6,1; 13,8; 14,3), natomiast „synowie Boga” nie występuje (Denis 1987, 755).

Najistotniejszą różnicą pomiędzy greckim tekstem 1 Hen 6,2 (*kai ethesanto autas oi angeloi hyioi uranu kai epethymēsan autas*), a hebrajskim w Rdz 6,2 jest dodanie informacji o pożądaniu kobiet przez synów nieba. 1 Hen 6,2 oddaje to słowem *epithymeō* – termin ten oznacza „silne pragnienie zrobienia czegoś” (Mt 13,17) lub „pożądanie kogoś w kontekście seksualnym” (Wj 20,17 LXX) (Arndt i in. 2000, 371-372). W odniesieniu do całego zdania i dalszej narracji należy zaznaczyć, że autor tekstu użył aorystu ingresywnego. Podkreśla on rozpoczęcie jakiejś czynności. Tekst ukazuje negatywną postawę aniołów – jako istoty duchowe nie powinni doświadczać pożądliwości, a tym bardziej się jej poddawać. Rdz nie opisuje emocji, które towarzyszyłyby aniołom. Skupia się na przedstawieniu skutków ich postępowania, pokazując, że brali za żony wszystkie kobiety, które zobaczyli i sobie wybrali. Chociaż Rdz 6,2 opuszcza zagadnienie emocji, to opis w istocie jest analogiczny do 1 Hen. Widzą kobiety jako piękne i je biorą. Obydwa teksty całkowicie pomijają ukazanie roli kobiet w tej sytuacji. Narracja koncentruje się wyraźnie na popełnionym złu. Jest to szczególnie istotne w odniesieniu do Rdz, gdzie nie ma mowy o karze wobec upadłych aniołów.

Według przekazu 1 Hen 6 dwustu aniołów zwróciło się przeciwko swojej naturze. Tej informacji nie podaje tekst Pisma Świętego. Autor Księgi Czuwających mówi o czasie i miejscu tych wydarzeń. Egzegeci uważają, że występuje tu gra słów – na bazie języka hebrajskiego. Z etymologii – zawartej w hebrajskich tekstach 1 Hen (1Q 201 iii 4; Martínez i Tigchelaar 1997, 400) – oddanej w zapisie spółgłoskowym: *wyrdw bymy yrd* wyciągnięto wnioski, iż autor umieszcza wydarzenia w czasach życia ojca Henocha – Jereda (*yrd*)¹. Jednocześnie należy zauważyć, że widoczna na gruncie języka hebrajskiego „gra słów”

¹ Jego imię w tekstach biblijnych i pozabiblijnych było różnie podawane: Jaret, Jered, Jared, Irad.

nie przesądza o tym, że dzieło zostało napisane w tym języku (Nickelsburg 2001, 177-178). J. Milik na potwierdzenie, iż wydarzenia te miały miejsce za życia Jereda, przytacza fragment z Księgi Jubileuszów (4,15) (Milik 1976, 152). Mówi ona, że aniołowie Pana zwani Czuwającymi zstąpili na ziemię i dokonali pouczenia ludzkości, a następnie przeprowadzili sąd nad światem i wymierzili sprawiedliwość na ziemi. Przyjmując taką interpretację tego fragmentu, możemy sytuować nieprawości popełnione przez aniołów na czasy szóstego pokolenia po Adamie. Jered według ST żył osiemset lat po urodzeniu Henocha (Rdz 5,1). Autorowi tekstu 1 Hen zależy bowiem na tym, by ukazać Henocha jako bezpośredniego świadka wszystkich wydarzeń, dzięki czemu opis staje się wiarygodniejszy. Tekst zachowuje wewnętrzną spójność takich założeń, ponieważ rozdziłały od dziesiątego do dwunastego opisują ukrycie się Henocha przed karą, której doświadczają aniołowie, ludzie i ziemia. Tym samym tekst potwierdza, że wydarzenia te mają miejsce za jego życia.

Aniołowie zstąpili na szczyt Hermonu. Góra ta w Biblii jest często wymieniana jako północny kraniec terytorium podbitego przez Izrael. Sydończycy nazywali tę górę Sirion – nazwa pojawia się również w egipskich tekstach datowanych na XIX w. przed Chr., choć nie ma pewności co do tożsamości tych dwóch miejsc (Lyon 1988, 963). Góra Hermon jest najwyższym szczytem Antylibanu, co również mogło mieć wpływ na wybranie jej do narracji (Easton i Hermon 1893, Logos 9). Druga „gra słów” zawiera nawiązanie nazwy góry do złożonej przez aniołów przysięgi. Nazwa góry Hermon (*hrmn*) (4Q201 1 iii 4) pochodzi od rdzenia *hrm* (4Q201 1 iii 3), który oznacza „związanie się przekleństwem”, „zawiązanie przysięgi” (Sokoloff 2002, 483).

Po określeniu miejsca i czasu autor Księgi Czuwających ponownie akcentuje fakt złożenia przysięgi i związania się przekleństwem. Chce w ten sposób pokazać, że decyzja aniołów jest nieodwołalna. Będzie to miało daleko idące konsekwencje, ponieważ kara również będzie nieodwracalna: dosięgnie ich sąd, nigdy nie zazną pokoju, nie będą mogli wstąpić do nieba i zobaczą śmierć swoich synów (1 Hen 14,5-7). Autor dokładnie podał imiona wszystkich zbuntowanych aniołów. Listy aniołów, którzy sprzeciwili się Bogu, pojawiają się również w innych miejscach 1 Hen. Powtarzają one oskarżenia kierowane wobec aniołów, zarzucając im relację z kobietami (1 Hen 8,1-4; 69,1-13).

2. Skutki grzechów aniołów i kobiet

Trzeci werset szóstego rozdziału Księgi Henocha (*kai eipen Semiadzas pros autus os en archōn autōn fobumai mē u thelēsete poiēsai to pragma tuto kai esomai egō monos ofeiletēs amartias megalēs*) nie pojawia się w Księdze Rodzaju. Jest on wypowiedzią Semeiaza. Twierdzi on, że innym aniołom zabraknie chęci i odwagi do współżycia z kobietami i ma poczucie osobistej odpowiedzialności za ten grzech i jego konsekwencje. Semeiaz jest nazwany przywódcą wszystkich aniołów. Przewodził im odczuwającym pożądlivość względem kobiet. Księga Czuwających ukazuje go nie tylko jako przywódcę, ale również

inicjatora wzięcia kobiet za żony. Szuka on grupy, która zrealizowałaby poddaną myśl. Powodem takiego postępowania mogło być poczucie, że Bóg nie ukarze tak wielu aniołów, gdy sprzeciwią się jego nakazom. Tekst dużo mówi o świadomości planujących bunt aniołów – informacje te Księga Rodzaju całkowicie pomija. Imię Semeiaz (4Q201 3 ii 5-6) oznacza „moje imię widziało”. Jak uważa G. Nickelsburg, może ono być ironicznym odniesieniem do faktu, iż Bóg zobaczył wcześniej popełnione przez niego zło (Nickelsburg 2001, 179). Jeżeli tak jest, to w imieniu upadłego anioła można dopatrywać się odniesienia do tekstu Księgi Rodzaju. W Rdz 6,3 autor natchniony nie mówi, że Bóg zobaczył zło popełnione przez aniołów. W ten sposób unika stwierdzenia, że Bóg o czymś nie wiedział lub dowiedział się o wszystkim *post factum*.

Tekst 1 Hen podaje, że przywódca zbuntowanych aniołów obawia się (*fobumai*) być dłużnikiem wielkiego grzechu. Termin *ofeiletēs* oznacza „osobę, która ma dług lub zobowiązanie” (Arndt i in. 2000, 742-743). Takie słowa wypowiedziane przez Semeiaza potwierdzają, iż miał on świadomość popełnionego czynu. Wielkość grzechu, którego się dopuścili, jest widoczna dopiero w perspektywie całego dzieła. W momencie, kiedy 1 Hen zapowiada, co się stanie, w Rdz 6,3 widzimy już skutki i konsekwencje ich postępowania. Treść Rdz 6,3 stawia przed nami wiele trudności. Pierwszą trudnością jest brak jednoznacznej oceny moralnej grzechu synów Boga i córek ludzkich w Rdz 6,3, tak jak to miało miejsce w przypadku Adama i Ewy (Rdz 3,14-19) czy Kaina (Rdz 4,10-15) oraz jak będzie to miało miejsce w przypadku grzesznych ludzi, którzy doświadczą kary potopu (Rdz 6,5-7). W Rdz 6,3 Bóg chce ograniczyć długość ludzkiego życia i stwierdza, że Jego duch nie może pozostać w człowieku na zawsze. Tekst dokonuje tutaj rozróżnienia tego, co duchowe i cielesne. Jednocześnie Biblia pokazuje, że ciało nie może żyć bez ducha. Druga trudność, która się pojawia w egzegezie tego zdania, to ustalenie, dlaczego skutkami grzechu w postaci ograniczenia długości życia został objęty tylko człowiek. Księga Rodzaju stwierdza, że inicjatywa grzechu była po stronie synów Bożych. Bóg podkreśla, że duch nie zostanie w człowieku na zawsze, ponieważ jest on cielesny. W kontekście szerszym „ciało” należy rozumieć nie tylko jako materialną część człowieka, ale również wpisaną w jego egzystencję słabość (Mathews 1996, 333-334). Rdz w przeciwieństwie do 1 Hen 12,1-14,7 pomija temat wymierzenia kary wobec zbuntowanych aniołów.

Współżycie z kobietami i wynikające z niego zło jest ocenione negatywnie i prowadzi do narodzin gigantów (Rdz 6,4). Dopuszczali się oni zabijania ludzi i zwierząt (T. Lev. 7,4-5). Ich brutalność była tak wielka, że pili krew istot zamieszkujących ziemię. Dla Żydów krew była symbolem życia (Rdz 9,4; Kpł 17,11). Spożywanie jej oznaczało w istocie wykroczenie przeciwko pochodzącej od Boga „zasadzie życia” (Lyon i Blood 1988, 366-367). Ciało ludzkie, które w Biblii jest ukazane jako słabe, ponieważ z woli Stwórcy długość lat przebywania ducha Bożego została ograniczona do stu dwudziestu lat (Rdz 6,3), w Księdze Czuwających jest opisane jako nietrwałe i bezradne w konfrontacji z przemocą gigantów (1 Hen 7,5).

Kolejne wersety Księgi Henocha całkowicie odbiegają od treści Rdz. Zawarty jest w nich trzykrotny opis złożenia wobec siebie przysięgi i związania się przekleństwem (1 Hen 6,4-6). Tym samym 1 Hen ukazuje, iż wszyscy aniołowie, którzy wzięli sobie kobiety za żony, uczynili to w pełni świadomi konsekwencji, jednomyślnie i pod przysięgą. Wzajemne zobowiązanie uniemożliwiało im wycofanie się z danego słowa. Ich determinacja została podwójnie podkreślana, ponieważ zamierzali „dokonać tego dzieła” (*poiēsōmen to pragma*) oraz je „dopełnić” (*teleomen*). Każdy z aniołów nie tylko zdawał sobie sprawę z konsekwencji swojego postępowania, ale również się ich bał. Tekst pokazuje, że dokonanie zła w grupie dawało im pozorne poczucie bezpieczeństwa. W szóstym rozdziale 1 Hen Bóg w ogóle nie jest wymieniony, jednak to właśnie Jego boją się planujący nieprawość aniołowie.

3. Odpowiedzialność aniołów

1 Hen 6,7-8 opisuje rozprzestrzenianie się grzechu. Dwudziestu aniołów zostało nazwanych przywódcami (*arkchōn*). Tym samym tekst stwierdza, że inni aniołowie dołączyli do nich, a wymieniona z imienia dwudziestka stanowiła zarzewie buntu. W tekście aramejskim 1 Hen widać, że imiona szesnastu z dwudziestu aniołów zawierają w sobie słowo Bóg (*'el*), co ukazuje ich pierwotnie bliską relację (Milik 1978, s. 152-154). 1 Hen nazywa synów Boga czuwającymi, w ten sposób pokazuje ich pierwotną godność, która była porównywalna z tą posiadaną przez archaniołów. Byli oni „strażnikami wieczności” przebywającymi w niebie, a ich głównym zadaniem, od którego pochodzi nazwa, było nieustanne uwielbienie Boga (Wright 2005, 98-99). Ich grzechy skutkują nie tylko karą, która zostanie im wymierzona, ale również utratą tożsamości i możliwości przebywania w niebie.

Rozdział siódmy 1 Hen opisuje realizację planów powziętych w poprzednim rozdziale. Apokryf w tym miejscu jest więc rozszerzeniem bardzo zwięzłej informacji o tych wydarzeniach zawartej w Rdz 6,2.4. 1 Hen mówi, iż aniołowie wzięli sobie kobiety za żony. Relacja aniołów z kobietami została oddana w tekście greckim czasownikiem (*miainō*). Oznacza ono „zbezczeszczenie kogoś lub czegoś” słowem lub w wyniku niemoralnego postępowania. Często ma znaczenie nie tylko moralnego zła, ale również odniesienie do wykroczenia względem postanowień Bożych (J 18,28; Tt 1,15; Jud 1,8; Ant 1044) (Arndt i in. 2000, 650). 1 Hen 7,1 łączy treść zawartą w Rdz 6,2b i Rdz 6,4bc. Czasownikowi *miainō* odpowiada hebrajski termin „brać” (*lāqah*). Greckiemu terminowi mówiącemu o „wchodzeniu”, „przychodzeniu” (*eiserchomai*) odpowiada hebrajski czasownik o rdzeniu *bw'*. Termin ten w Biblii zasadniczo oznacza „wejść” lub „przyjść” (Rdz 24,31; Joz 6,1). Niekiedy oznacza przybycie w celu współżycia (Rdz 6,4; Rdz 30,16).

Tekst 1 Hen dokonuje istotnego doprecyzowania dotyczącego początku grzesznej relacji między kobietami i aniołami. Obydwa teksty mówią o „początku” procesu zaludniania ziemi – Rdz 6,1 oraz 1 Hen 6,1, jednak tekst Biblii pozostaje niejednoznaczny co do momentu w historii świata, kiedy to rozpoczął się grzech aniołów. 1 Hen określa ten moment mówiąc,

że miało to miejsce, gdy ziemia była już zaludniona przez kobiety i po przysiędze aniołów. Zagadnienie tej relacji aniołów i ludzi pojawia się również w innych apokryfach ST. Testament Rubena mówi, że to kobiety uwiodły aniołów. Aniołowie zaczęli je pożądać, a następnie przyjęli postać mężczyzn, by z nimi współżyć (5,6-7) (Rubinkiewicz 1999, 47-48). Księga Przepowiedni Henocha podaje, iż synowie wybranych i świętych zstąpią z wysokiego nieba, a wtedy ich potomstwo połączy się z ludźmi (1 Hen 39,1).

Aniołowie według 1 Hen dopuszczają się zła, o którym Biblia nie wspomina – uczą ludzi magii i czarów. Przekazanie tej wiedzy jest opisane jako czyn drugorzędny w stosunku do nieczystości i współżycia z kobietami. Ma jednak swoje znaczenie, ponieważ ludzie zdobywają wiedzę niedostępną dla nich do tej pory. Z punktu widzenia całej narracji wydarzenia te są bardzo istotne, ponieważ ludzie dopuścili się nie tylko grzechu, ale również otrzymali wiedzę pozwalającą im przedłużyć swoje życie. Do tej pory wiedza ta była zarezerwowana jedynie dla aniołów (Black 1985, 125). W konsekwencji człowiek, który odwrócił się od Boga, jednocześnie otrzymał możliwość wiecznego życia dzięki magicznym praktykom, a tym samym zapewnił sobie niezależność od Stwórcy. Tekst Aniołów Czuwających (12,1-14,7) skupia się na ukaraniu zbuntowanych aniołów i pomija postanowienie dotyczące ograniczenia życia człowieka zawarte w Rdz 6,3.

Według przekazu Rdz w sytuacji grzechu Bóg zabrał głos, mówiąc, że Jego duch nie może pozostawać w człowieku na wieki (Rdz 6,3). Jak zauważa w swoim komentarzu G. Wenhman prawie każde słowo w tej wypowiedzi Boga było w historii egzegezy przedmiotem kontrowersji. Duch oznacza życiodajną siłę, bez której człowiek umiera. W sytuacji grzechu, którego dopuścili się ludzie, Bóg postanowił ograniczyć długość ich życia do stu dwudziestu lat. Czasownik „pozostawać” (rdzeń: *dwn*) jest hapax legomenon i nie mamy możliwości zobaczenia jego znaczenia w innych kontekstach biblijnych. W. Cassuto, prowadząc badania etymologiczne nad znaczeniem tego terminu, doszedł do wniosku, iż oznacza ono: „pozostawać”, „przebywać” (Cassuto 1973, 17-28). 1 Hen nic nie mówi o postanowieniu Boga dotyczącego ograniczenia długości życia człowieka. Być może wynika to z formy księgi. W 1 Hen Bóg objawia wszystko przez swoich pośredników – aniołów. Rdz 6,3 ukazuje istotową różnicę, która jest między aniołami a ludźmi. Stanowi ona o tym, że wzajemne współżycie jest postępowaniem niemoralnym. 1 Hen skupia się na umiejętnościach przekazanych przez anioły ludziom, pomija zaś problem różnicy między stworzeniami duchowymi a cielesnymi. Aniołowie nauczyli ludzi magii, czarów, zaklęć i uroków oraz wycinania korzeni i ziół.

4. Skutki narodzin gigantów

Konsekwencją współżycia aniołów i kobiet jest urodzenie przez nie gigantów. Grecki tekst Księgi Czuwających opisuje ich słowem *gigas* (1 Hen 7,2), a Księga Rodzaju *nep̄ilim* (Rdz 6,4). Rozumienie tego hebrajskiego terminu nie jest jednoznaczne. Może on wyrażać

ich upadłą naturę – wtedy słowo pochodziłoby od czasownika upadać (npl). Inną możliwością jest podkreślanie ich wysokiego wzrostu, wniosek taki można wyciągnąć przez analogię do Lb – Anakici pochodzą od olbrzymów, przy których człowiek wydaje się mały jak szarańcza (Lb 13,33). Istnieją również próby zinterpretowania tego słowa w sensie pozytywnym – byli wybitnymi i potężnymi ludźmi (od rdzenia pl²) (Lange i in. 2008, 282). Ostatnia z interpretacji jest nie do przyjęcia w kontekście 1 Hen, ponieważ giganci są ukazani jako grzesznicy i zabójcy. 1 Hen podaje wiele szczegółów na temat gigantów. Giganci mieli trzy tysiące łokci wzrostu (1 Hen 7,2). Taka wysokość miała pokazywać ich wielkość, łatwość panowania nad światem oraz przewagę fizyczną. Ich siła pozwalała na zdominowanie ludzi (1 Hen 7,4-6). Według Biblii najwyższe postaci to Og, król Baszanu, który mierzy dziewięć łokci wysokości (Pwt 3,11) oraz Goliat mający sześć łokci wysokości (1 Sm 17,4). Egzegeci różnie interpretują opisanych w Biblii gigantów. Ukazując ich jako postaci: pochodzące od Boga (Rad 1972, 115) lub półboskie (Gese 1973, 80-85); przeciwne królowi lub prawu (Machinist 2000, 53-83)²; wyjątkowych przeciwników (Mobley 2005, 53-87)³ lub zwierzęta (Stephens 1989, 50-138). Na podstawie Joz 17,15 uważano ich za wielkie drzewa (Doak 2011, 24-26). W literaturze apokryficznej ST giganci pojawiają się 24 razy – najczęściej, bo 14 razy w 1 Hen (Denis 1987, 19). Zarówno Księga Czuwających (10,9-15) jak i i teksty z Qumran (4Q531 5) zapowiadają ich ukaranie, ponieważ nie będą w stanie przeciwstawić się aniołom wiernym Bogu i posłanym przez Niego do wymierzenia sprawiedliwości wobec popełnionego przez nich grzechu i zła. Są ukazani jako bezsilni (4Q531 17) i zasługujący na karę (4Q203 7A i 8). Teksty z Qumran, składające się na Księgę Gigantów, podają nawet ich imiona. Imiona te będą określały podejmowane przez nich zadania i role społeczne. Księga Czuwających skupia się na grzechu, którego dopuścili się aniołowie z kobietami, zaś Księga Gigantów koncentruje się na opisanu jego skutków i konsekwencji wynikających z ich poczęcia. L. Stuckenbruck zwraca uwagę na nasilanie się zainteresowania zagadnieniem relacji aniołów i ludzi w kolejnych wiekach po spisaniu tekstu Biblii. Bardzo lakonicznej wzmiance o tych wydarzeniach w Rdz zostało poświęconych dziesięć rozdziałów w Księdze Henocha (1 Hen 6-16), a następnie cała Księga Gigantów szczegółowo opisuje skutki tych wydarzeń (Stuckenbruck 1997, 27-28).

Chociaż teksty Księgi Gigantów z Qumran są szczątkowe, to w oparciu o 4Q531 1 możemy stwierdzić, że ich postępowanie niszczyło panujący do tej pory na ziemi porządek. Zło, którego dopuścili się giganci, mogło doprowadzić do całkowitego zniszczenia świata. Według tego fragmentu przemoc dotyczyła wszystkich istot – stworzeń morskich, ptaków, roślinności, zwierząt lądowych i ludzi. Z zachowanego tekstu można wyciągnąć wniosek, że zniszczenie dotknie również ciał niebieskich (Stuckenbruck 1997, 144-145). Treści te

² Takich interpretacji dokonywano powołując się na opis walki Dawida z Goliatem (1 Sm 17). Zwycięstwo Dawida zagwarantowało mu władzę, a ludowi stabilizację, która wyrażała się w prawie.

³ Wyjątkowy charakter mógł mieć wymiar pozytywny – wtedy oznaczał odważnego wojownika lub negatywny – w takim przypadku określał człowieka dzikiego i nieokielznanego.

pokrywają się z 1 Hen 7,2-5, gdzie jest mowa o pożeraniu ludzi przez gigantów oraz ich zwróceniu się przeciwko zwierzętom. Księga Jubileuszy wspomina o ich niesprawiedliwości, zepsuciu moralnym oraz zjadaniu przez nich wszelkich istot żyjących na ziemi. Ich postępowanie spowodowało, że ludzie i zwierzęta zaczęły naśladować ich czyny (Jub 5,2).

Drugi tekst z Qumran, który jest paralelny do Rdz i Księgi Czuwających, to 4Q531 5. Choć jest bardzo fragmentaryczny, to pokazuje grzechy wynikające ze współżycia aniołów z kobietami oraz niezaspokojoną żądzą gigantów do zabijania i jedzenia wszelkich istot żyjących na ziemi. Naukowcy mieli rozbieżne opinie co do tego, gdzie ów fragment należy umieścić w kontekście całego dzieła Księgi Gigantów. Dziś najwiarygodniejsza jest teza postawiona przez J. Milika (1978, 308-309). Uważał on, że jego zwięzły i sumaryczny charakter wskazuje, iż jest to początek księgi i opis wydarzeń po zrodzeniu gigantów. Tym samym tekst szczegółowo omawiałaby skalę zła rozprzestrzeniającego się na ziemi. Należy zauważyć, że jest to zło, nad którym człowiek nie był w stanie już zapanować, ponieważ zwalczenie go przerastało możliwości ludzi. Giganci i wyrządzone przez nich zło zdominowali całą ziemię. Jediną możliwością ocalenia ludzi i świata była interwencja Stwórcy.

Księga Czuwających zwraca uwagę na jeszcze jeden aspekt zła, którego dopuszczali się giganci – pili krew istot żywych (1 Hen 7,5). W Biblii krew jest równoznaczna z życiem (Rdz 9,4; Kpł 17,11). W ST występujący trzysta sześćdziesiąt razy rzeczownik *dām*, aż w dwustu trzech przypadkach oznacza śmierć w wyniku utraty krwi. Doprowadzenie do jej utraty przez człowieka skutkowało pozbawieniem go życia i zaciągnięciem winy na tego, kto się tego dopuścił (Wj 22,1; Lb 35,27; 2 Sm 21,1). W kontekście Aniołów Czuwających (7,5) należy zauważyć, że w BH aż sto sześćdziesiąt pięć razy występuje zapowiedź kary śmierci za „przelanie krwi”. Tym samym ST bardzo mocno pokazuje, że każdy grzech przeciwko życiu zostanie ukarany śmiercią (Pwt 21,8; 2 Sm 4,11) (Morris 1952, 216-227). Literatura apokryficzna jeszcze mocniej ukazuje znaczenie i wagę krwi. Staje się ona znakiem i obrazem zapowiadającym katastrofę (1 Hen 7,5-6; 1 Hen 99,6; 4 Ezd 1,32). Sytuacja na świecie po urodzeniu się gigantów jest wyjątkowa, ponieważ „przelewanie krwi” według opisu staje się powszechną praktyką. Zło związane z pozbawieniem kogoś życia nie jest już wyjątkowym i jednostkowym przypadkiem, lecz czymś powszechnym. Zagadnienia bezradności człowieka wobec zła (1 Hen 7,3) tekst biblijny szczegółowo nie opisuje, jednak słowo *gibôr* którym zostali określani, pozostawia pole do interpretacji. Może ono mieć konotacje pozytywne i oznaczać „osobę dzielną” i „odważną” lub „bohatera”, ale również „kogoś brutalnego”, „zwycięzającego” lub „zaprawionego w bitwie” (2 Sm 10,7; 2 Sm 16,6; 2 Sm 20,7). Rdz 6,4 przekazuje jedynie informację o pojawieniu się *gibôr* (Rdz 6,4), jednak 1 Hen 7,2-6 jednoznacznie opisuje ich brutalność, żądzą zabijania oraz bezradność ludzi wobec ich siły i przemocy.

Zabijanie ludzi i zwierząt oraz przelewanie krwi sprawiło, że świat stał się miejscem nieprawości i śmierci. Podział na życie i śmierć jest bardzo wyraźny zarówno w literaturze starożytnego Izraela, jak również innych państw Bliskiego Wschodu. Starożytni ludzie mieszkający na tamtych terenach dokonywali różnych rytuałów, by oddalić działanie bóstw lub demonów sprowadzających na człowieka śmierć. Życie niepodlegające śmierci uważano zaś za najcenniejsze dobro – widzimy to na przykładzie historii Henocha i Gilgamesza (Puech 2000, 183-186). Nieprawość gigantów była tak duża, że skargę wniosła ziemia (1 Hen 7,6). W Rdz 6,1-4 motyw skargi ziemi się nie pojawia, jednak G. Nickelsburg uważa, że jest tu zawarta aluzja do Rdz 4,10-11, gdzie niewinną ofiarą zła i przemocy padł Abel. W kontekście jego śmierci użyte są cztery terminy pokrywające się z 1 Hen 7 – krew, ziemia, głos i oskarżenie (Nickelsburg 2001, 186-187). Zarówno Pismo Święte jak i literatura pseudoepigraficzna pokazują, że niewinna śmierć zawsze domaga się sprawiedliwości.

1 Hen 7 kończy się wniesieniem oskarżenia wobec nieprawych przez ziemię. Termin *entygchanō* oznacza „zbliżyć się”, „zwrócić się do kogoś” (Ant 16, 170), „modlenie się”, „wypraszenie czegoś” (Rz 8,34). W 1 Hen 7,6 oznacza odwołanie się ziemi do Boga z prośbą o powstrzymanie i ukaranie grzesznych gigantów. W kontekście 1 Hen 6-36 wydaje się, że autor korzysta z wieloznaczności tego słowa, ponieważ ludzie z jednej strony proszą Boga o wstawiennictwo, co ukaże jeszcze raz 1 Hen 8,4, gdy wołania ludzi zostały wysłuchane. Jednocześnie będąc bezradnymi oczekują, że Bóg dokona sprawiedliwego sądu nad gigantami i doprowadzi do ich ukarania. Dzięki czemu ludzkość odzyska utracony przez ich postępowanie porządek i spokój. Kolejne rozdziały Księgi Czuwających pokazują, że stwórca wysłuchuje modlitw. Ludzie, nie zdając sobie sprawy, ściągnęli niszczycielskie siły potopu również na siebie, ponieważ według zapowiedzi śmierć ma ponieść wszelkie stworzenie na ziemi (z wyłączeniem Noego i jego rodziny oraz zabranych zwierząt; 1 Hen 10,2).

Podsumowanie i wnioski

Analizując i porównując obydwie opisy relacji między aniołami a kobietami widać, że tekst Księgi Czuwających jest reinterpretacją treści zawartych w Rdz. Autor 1 Hen chciał szczegółowo pokazać, na czym polegała ta relacja oraz uświadomić czytelnikom, jak daleko idące były jej skutki. Dzięki temu dowiadujemy się wielu informacji, o których Biblia nie wspomina. Najważniejsze z nich to poniesienie odpowiedzialności przez aniołów za popełnione zło oraz skala nieprawości, której się dopuścili. Tekst Księgi Czuwających szczegółowo opisuje zło popełnione przez gigantów: przemoc i zabijanie ludzi oraz zwierząt. Autor ukazuje podział na aniołów niewiernych Bogu i swojej naturze oraz wypełniających Jego nakazy. Porównanie i zestawienie obydwu tekstów pokazuje, że tradycja opisana w 1 Hen jest dużo obszerniejsza niż sumaryczny i zwięzły tekst Biblii, dzięki czemu tekst apokryfu pozwala nam lepiej zrozumieć treść Rdz.

Z zaprezentowanych treści wynika, że autor natchniony nie zdecydował się włączyć obszernej tradycji ukazującej bliskie relacje kobiet i synów Boga. Celowe niedopowiedzenie kim byli b'nê-hā'ēlōhîm dawało możliwość wieloznacznego interpretowania tego terminu. Doprecyzowanie przyczyn, przebiegu oraz daleko idących konsekwencji postępowania pierwszych kobiet jest możliwe jedynie poprzez ukazanie i interpretowanie Rdz 6,1-4 w kontekście 1 Hen. Według tego podania istotną, a wręcz kluczową, rolę w rozprzestrzenianiu się zła w pierwotnym świecie miały złe duchy.

Bibliografia

- Alexander, P.S. 1972. The Targumim and Early Exegesis of 'Sons of God' in Gen 6. *Journal of Jewish Studies*, 1 (23), 60-71.
- Arndt, W., Gingrich F.W., Danker, F.W. 2000. *Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago: University of Chicago Press.
- Black, M. (red.). 1970. *Apocalypsis Henochi Graece*. Leiden: Brill.
- Black, M. 1985. *The Book of Enoch or 1 Enoch. A New English Edition with Commentary and Textual Notes*. Leiden: Brill.
- Cassuto, U. 1973. The Episode of the Sons of God and the Daughters of Man. *Biblical and Oriental Studies*, 1 (1), 17-28.
- Charles, R.H., Oesterley, W.O.E. 1917. *The Book of Enoch*, London: Society for Promoting Christian Knowledge.
- Clines, D.J.A. 1979. The Significance of the 'Sons of God' Episode (Gen 6:1-4) in the Context of the 'Primeval History' (Gen 1-11). *Journal for the Study of the Old Testament*, 1 (13), 33-46.
- Collins, J.J. 1998. *The Apocalyptic Imagination: An Introduction to the Jewish Apocalyptic Literature*, Grand Rapids: W.B. Eerdmans.
- Denis, A.M. 1987. *Concordance grecque des Pseudépigraphes d'Ancien Testament*, Louvain: Institut Orientaliste.
- Doak, B.R. 2011. 'Some Worthless and Reckless Fellows': Landlessness and Parasocial Leadership in Judges. *Journal of Hebrew Scriptures*, 1 (11), 1-29.
- Drawnel, H., 2019. *Qumran Cave 4: The Aramaic Books of Enoch, 4Q201, 4Q202, 4Q204, 4Q205, 4Q206, 4Q207, 4Q212*. Oxford: Oxford University Press.
- Easton, M.G. 1893. *Easton's Bible dictionary*. New York: Harper & Brothers.
- Elliger, K. Rudolph, W. (red.). 1997. *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Eslinger, L. 1979. A Contextual Identification of the bene ha. elohim and benoth ha. adam in Gen 6:1-4, *Journal for the Study of the old Testament*, 1 (13), 65-73.
- Gese, H. 1973. Der bewachte Lebensbaum und die Heroen. Zwei mythologische Ergänzungen zur Urgeschichte der Quelle J. W: H. Gese, H.P. Rüger (red.), *Wort und Geschichte: Festschrift für Karl Elliger zum 70. Geburtstag (Alter Orient und Altes Testament 18)*, Zurich: Verlag Butzon & Bercker Kevelaer, 80-85.
- Isaac, E. 1983. *A New Translation and Introduction*. In *The Old Testament Pseudepigrapha*. New York, London: Yale University Press.
- Jędrzejewski, S. 1997. Początek zła (Rdz 3 i 6,1-4) w interpretacji Księgi Henocha etiopskiej (1 Henet). *Seminare*, 1 (13), 95-112.

- Lange, J.P., Schaff, P., Lewis, T., Gosman, A. 2008. *A commentary on the Holy Scriptures: Genesis*, Bellingham: Logos Bible Software.
- Lyon, R.W. 1988. *Baker encyclopedia of the Bible (Baker Encyclopedia of the Bible 1)*. Michigan: Baker Book House.
- Machinist, P. 2000. *Biblical Traditions: The Philistines and Israelite History*. W: E.D. Oren (red.), *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- Martínez, F.G., Tigchelaar, E.J.C. 1997. *The Dead Sea Scrolls Study Edition*. Leiden, New York, Köln: Brill.
- Mathews, K.A. 1996. *Genesis 1-11:26 (The New American Commentary 1)*. Nashville: Broadman & Holman.
- Milik, J. 1976. *The Book of Enoch Aramaic Fragments of Qumran cave 4*. Oxford: Clarendon Press.
- Mobley, G. 2005. *The Empty Men: The Heroic Tradition of Ancient Israel*. New York: Yale University Press.
- Morris, L. 1952. *The Biblical Use of the Term 'Blood'*. *The Journal of Theological Studies*, 1 (3), 216-227.
- Muchowski, P. 2000. *Komentarze do rękopisów znad Morza Martwego*. Kraków: The Enigma Press.
- Nickelsburg, G.W.E. 2001. *1 Enoch: a commentary on the book of 1 Enoch*, Minneapolis: Fortress Press.
- Puech, E. 2000. *Death*. W: L.H. Schiffman, J.C. VanderKam (red), *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*. Oxford: Oxford University Press, 183-186.
- Rad von, G. 1972. *Genesis*, Philadelphia: Westminster.
- Rubinkiewicz, R. 1999. *Apokryfy Starego Testamentu (Prymasowska Seria Biblijna 13)*. Warszawa: Vocatio.
- Sacchi, P. 1981. *Apocriphi dell'Antico Testamento*. Torino: Unione Tipografico-Editrice Tori.
- Sokoloff, M. 2002. *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic of the Talmudic and Geonic Periods*. *Dictionaries of Talmud, Midrash and Targum*. Ramat Gan, Baltimore: Bar Ilan University Press.
- Stephens, W.R. 1989. *Giants in Those Days: Folklore, Ancient History, and Nationalism*, Lincoln: University of Nebraska Press.
- Stuckenbruck, L.T. 1997. *The Book of Giants from Qumran: Texts, Translation, and Commentary (Texte Und Studien Zum Antiken Judentum 63)*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Tertullian. 1885. *On the Veiling of Virgins*. W: A. Roberts, J. Donaldson, A.C. Coxe (red.), *Fathers of the Third Century: Tertullian, Part Fourth; Minucius Felix; Commodian; Origen, Parts First and Second*. Buffalo: Christian Literature Company, 31-32.
- Wenham, G.J. 1998. *Genesis 1-15 (Word Biblical Commentary 1)*. Dallas: Word Books.
- Wright, A.T. 2005. *The Origins of Evil Spirits: The Reception of Genesis 6.1-4 in Early Jewish Literature (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 198)*. Tübingen: Mohr Siebeck.